

Život Mikuláša Galandu

Jarmila Kováčová

Mikuláš Galanda, dieťa bohom nadané, „moreplavec, ktorý neskôr oboplával celý svet“, narodil sa 4. mája 1895 v Štubnianskych, dnes Turčianskych Tepliciach ako prvé dieťa rodičom Malvíne Margite Galandovej, rod. Tauberovej a Štefanovi Galandovi, okresnému notárovi v Štubnianskych Tepliciach mužovi všeobecne váženému a širšiemu okoliu známemu pre svoju ochotu pomôcť v núdzi.

O tom, že Mikuláš dostal do vienka maliarsky talent, vedeli čoskoro aj súrodenci. Svedčí o tom i zápis jeho mladšej sestry Margity. Útly zošit s poznámkami o živote Mikuláša Galandu sa mi dostal do rúk v Turčianskej galérii a je súčasťou pozostalosti po Margite Tanaiovej, rod. Galandovej, ktorú osud podobne ako aj jej druhého brata Richarda zavial do Pešti. Margita krátko pred smrťou darovala Turčianskej galérii množstvo cenných dokumentov, písaných i fotografických, týkajúcich sa M. Galandu a celej rodiny Galandovcov.

Margita takto spomína na kresliarske začiatky M. Galandu: „... Od svojej matky viem, že maľoval od útleho veku. Kde vraj videl papier, začal naň kresliť. Mal 4 roky, keď z pohľadnice odkreslil portrét kráľovnej Alžbety. Matka si túto „utešenú“ kresbičku uchovala na pamiatku.“

Zdá sa, že matka pochopila mieru talentu svojho syna. Vďaka nej sa Mikuláš ako gymnazista dostal ku knihám o moderných francúzskych maliaroch. Ale o tom neskôr.

Ľudovú školu navštevoval v r. 1901-1905 v Malom Čepčíne. V žiackej knižke s menom Nicolaus Galanda upútala moju pozor-nosť znalosť jazykov, ktorú do kolónky starostlivo zapisal učiteľ: nemecky, slovensky, maďarsky. Znalosť nemčiny si Mikuláš priniesol z rodiny zo strany matky. Už vieme, že Margita Galandová-Tauberová bola pokrstená len niekoľko málo mesiacov pred Mikulášovým narodením. Po ukončení 4-ročnej školskej dochádzky v mieste svojho rodiska odišiel M. Galanda na gymnaziálne štúdiá do Lučenca (1905). Stredoškolské roky v Lučenci len potvrdili a vyhranili záujem nadaného študenta o štúdium na výtvarnej akadémii. Vraj už v kvinte sa na úkor gréčtiny rozhodol pre kreslenie. Spolu s Jankom Alexym navštevoval aj odpoľudňajšie kurzy prof. Reimlingera. Tu kdesi sa definitívne zrodila jasná predstava o potrebe štúdia na výtvarnej

akadémii v Pešti. Napokon, jeho kolekcie kresieb ocenilo i vedenie školy. Dostal za svoju prácu školskú cenu a pochvalu. I v rodine, zo strany matky sa mu dostávalo konkrétnej pomoci. Od matkinho príbuzného slávneho peštianskeho maliara Bertalana Póra dostával knihy o van Goghovi, Gauginovi, Picassovi a ďalších.

Sny a plány v rozlete mladosti takmer pretrhla a rozhodne aspoň na dlhší čas rozrušila nemoc, ktorej Mikuláš Galanda v r. 1911 skoro podľahol, V dôsledku nesprávne liečenej hnisavej angíny a následnej otravy krvi prišiel o nohu. Amputácia a liečba v Českom Těšine i doma v Štubnianskych Tepliciach pripravili Mikuláša Galandu o celý rok štúdia. Jeho organizmus potreboval na zotavenie rok, jeho duša podstatne viac. Posledné dva ročníky gymnázia skončil ako externý študent. V r. 1914 zložil skúšku dospelosti a rozhodol sa pre Akadémiu výtvarných umení v Budapešti, kde však na prijímacích skúškach neuspel. Neskôr na zásah istého Alexandra Jeszenského, ktorý vlastnil v Štubnianskych Tepliciach vilu a dobre poznal Štefana Galandu, v januári 1915 predsa mohol nastúpiť na štúdiá, presnejšie do triedy Dezidera Rakšániho, príslušníka tzv. bencúrovskej majstrovskej školy. Keďže u tohto profesora Galanda pochopenie pre svoje predstavy o maliarstve nenašiel, presunul svoj záujem na viedenskú secesiu, kde obdivoval najmä jedného z maliarov. Obdivoval technickú virtuozitu Maxa Klingera. Po skúškach r. 1916 ho nechal prepadnúť prof. Szinnyei-Merse Pál, stúpenec maliarskeho akademizmu. Zo spomienok Margity sa dozvedáme, že si po tomto neúspechu siahol na život. Z tejto prehry sa nevedel dlhší čas spamätať. Od r. 1916 žil Mikuláš v rodičovskom dome a pomaly sa strábil zo zdravotných ťažkostí. Po vzniku ČSR svitli pre mladého adepta maliarstva lepšie časy - otvorili sa perspektívy štúdia výtvarného umenia v Prahe. Až do roku 1922 však pracoval ako pomocný notár u svojho otca. Spolupracoval s vidieckymi ochotníckymi divadlami, maľoval opony i kulisy pre dubovčanov, ale i ochotníkov z Dolnej Štubne. Ešte pred pražskými štúdiami dostal svoju prvú ponuku, aby ilustroval pre MS v Martine zošitové vydanie Dobšinského Prostonárodných slovenských povestí, ktoré vyšli v r. 1920 v Martine.

Zo štubnianskeho pobytu ostalo aj svedectvo o vydavateľskej, redaktorskej a ilustrátorskej aktivite Mikuláša Galandu. Spolu so sestrami vydával v priebehu roku 1919 ručne písaný maďarský literárny a umelecký mesačník HÁRMAN (v preklade Traja). Ilustrácie inšpirované štylizovaným secesným rukopisom sú prvým zachovaným výtvarným dielom Mikuláša Galandu. Podľa dr. Vaculíka, autora monografie o Mikulášovi Galandovi, je „prevažná časť ranej Galandovej tvorby podriadená excentrickému rytmu secesného myslenia. Tieto vplyvy sú čitateľné až do 20-tych rokov." V r. 1922 odišiel M. Galanda študovať do Prahy na umelecko-priemyselnú školu k prof.

kreslenia a maľby Vratislavovi Brunnerovi. Škoda, že nie k M. Švabinskému, ktorý si napriek odporúčaniam nenašiel čas, aby si prezrel Galandove práce. V tom istom roku stretol v Prahe človeka, ktorý ho už nikdy neopustil - ako priateľ i kolega maliar. Ľudovít Fulla, študent výtvarnej akadémie, strávil spolu s Galandom „na debate alebo spoločnom mlčaní" nejednu chvíľu v pražskej kaviarni Belveder, ale tiež v knižnici UMPRUM za kopou zahraničných umeleckých časopisov „vychutnávajúc bohatú žatvu umeleckého sveta". Tam v Prahe, Paríži strednej Európy, snovali Galanda s Fullom onen manifest umenia, ktorým sa o pár rokov neskôr predstavili slovenskej verejnosti. Neskôr, keď Mikuláš spomínal na pražské štúdiá, prirovnával ich k „zázračnému ohňostroju". A právom! O rok neskôr (1923) prestúpil na akadémiu výtvarných umení do grafickej triedy prof. Augusta Brömseho. Získal v ňom dobrého učiteľa a priateľa v jednej osobe. Bol to práve Brömse, ktorý v predstavách hľadajúceho, moderne mysliaceho študenta spĺňal kritériá modernistu (Brömse sám bol výborným grafikom), pedagóga rešpektujúceho experimentujúce smery a trendy umenia 20. storočia. Bol to on, kto priviedol Mikuláša Galandu k Eduardovi Munchovi, naučil ho chápať možnosti formálne i obsahovo nového umenia Francúzska a Nemecka. Stretnutie s E. Munchom výrazne poznamenala ranú grafickú tvorbu M. Galandu. Sám Galanda spomínal na obdobie Munchovskej melanchólie takto: „Melanchólia, ktorá vyžaruje z jeho diel (Muncha), mala pre mňa veľkú príťažlivosť. Prestál som ťažkú chorobu a nevidel som v svete, okolo seba, len ružové sny."

Na M. Galandu a jeho výtvarnú orientáciu však rovnako mocne zapôsobil sociálno-revolučný proces, ktorý zasiahol Európu ako bezprostredný dôsledok 1. svetovej vojny, ale predovšetkým Veľkej socialistickej revolúcie v Rusku. Idey hlásané revolucionármi v Rusku našli svojich stúpcov okrem iného aj v Prahe. Najmä v radoch sociálne citiacich študentov, ktorým revolučné postuláty z Ruska neboli cudzie. Radil sa k nim aj Mikuláš Galanda. Od r. 1924 a potom ešte plné dva roky sa pravidelne stretával so skupinou slovenských študentov s podobnými názormi, ktorí sa stmelili okolo časopisu DAV. Spol u s Jánom Poničanom, Edom Urxom, Andrejom Siráckym a Vladimírom Clementisom pripravoval a typograficky i výtvarne naplňal avantgardný časopis davistov DAV. Jeho prvé číslo, ktoré sa rodilo v študentskom internáte Bubeneč, kde býval Urx a vyšlo v zime r. 1925, prinieslo aj sedem grafik označených skromným, exoticky znejúcim pseudonymom „LA GANDA".

K r. 1924 sa viaže aj prvá verejná prezentácia Galandových grafik. V tom istom roku získal vyznamenanie na výstave školských prác. Spolu s M. Bazovským, J. Alexym a Ľ. Fullom vystupoval na štvrtej výstave Spolku slovenských umelcov v Turčianskom Sv. Martine. M. Galanda predstavil na výstave niekoľko grafických listov, kresieb. Taktiež realizoval grafickú úpravu

katalógu výstavy. V tom istom roku siahol M. Galanda po spracovaní tematicky neobvyklého voľného cyklu litografií a nazval ho „Láska v meste“ (niektoré z nich uverejnil aj časopis DÁV). Tento cyklus grafik názorne ilustrovali aktuálne sociálno-tendenčné vplyvy na grafickú tvorbu M. Galandu. Ani erotické motívy grafických listov nedokážu zakryť sociálne kontrasty mesta. Aj takéto podoby má mesto. Mesto vôbec predstavuje v slovenskom umení nový fenomén (príklad: dvojica v popredí, v pozadí žobrajúci invalid). Po smrti Brömseho (1925) sa dostal M. Galanda k prof. Františkovi Thielemu, nekompromisnému vyznavačovi akademického maliarstva, ktoré podľa neho reprezentujú majstri Rembrandt alebo Dürer. Mikuláš Galanda však videl vzor v inom veľikánovi maliarstva. Na jednej z výstav moderného umenia v Prahe objavil Pabla Picassa. Zo spomienok Jozefa Pospíšila, jedného z prvých zberateľov životopisných faktov M. Galandu sa dozvedáme, že z odlišných názorov učiteľa a žiaka vznikali mnohé polemiky a nedorozumenia.

Z obdobia rokov 1924–26 pochádzajú kresby a hlavne grafiky so sociálnym pátosom, vyjadrujúce „bezútešnosť či melancholickú bezvýhodnosť povojnových čias“ (K. Vaculík, s. 6): Súčasne však vznikli aj tematicky odlišné grafické cykly, plné nehy i duchovnosti (Navštívenie a Narodenie), ale tiež cyklus litografií inšpirovaných pobytom v Prahe (Na ulici).

V r. 1926 robil filozoficko-pedagogickú skúšku a o rok neskôr (1927) úspešne absolvoval akadémiu výtvarných umení. Vrátil sa do Štubnianskych Teplíc, aby sa pripravil na štátne pedagogické skúšky, ktorými v r. 1928 úspešne zavŕšil svoje štúdiá v Prahe. V tom istom roku sa zoznámil so svojou budúcou manželkou Máriou Boudovou. Celé štyri roky uplynuli, kým si svoju životnú lásku zobral za ženu. V r. 1929 prišiel Mikuláš Galanda do Bratislavy. Jeho príchod do metropoly Slovenska znamenal prínos v prvom rade pre Bratislavu, pretože Galanda, zrelý človek a umelec - intelektuál je schopný hneď rozdávať, a tých nie celkom završených 10 rokov, ktoré mu ešte ostávali, štedro, ba plným priehrštím rozdával... Od príchodu do Bratislavy žil a tvoril spolu s L. Fullom v ateliéri na Trnavskej ulici. Od októbra 1929 dostal miesto výpomocného učiteľa na dievčenskej meštianke a potom ešte na druhej meštianskej chlapčenskej škole. Nebola to práve najľákavejšia perspektíva, ale vďaka bibliofilovi, obdivovateľovi Galandovej knižnej tvorby dostal objednávky na knižné ilustrácie. Sám sa ale s radosťou venoval aj drobnej úžitkovej grafike (novoročenky, exlibrisy, príležitostné tlače a iné). Za všetky uvediem len ilustrácie ku knihám F. Kráľa Cesta zarúbaná, Máchovmu „Máju“, Rázusovým „Svetom“, linoleorezy ku knihe F. Kráľa „Balt“. Okrem toho Galanda vydal i svoju vlastnú zbierku Ex libris, bibliofiliu Básne v kresbách (1930) a neskôr ďalšiu „Žena v košeli“ (1933). Originály týchto bibliofilií sa okrem malých výnimiek nezachovali (niektoré návrhy na pohľadnice, príležitostné tlače). Tie sa však neviažu ku konkrétnemu knižnému artefaktu.

V septembri 1930 odišiel Mikuláš Galanda na študijný pobyt do Paríža. Ideovým sponzorom tejto cesty bol dr. Vladimír Clementis. V liste, ktorým Clementis oznamuje svojmu priateľovi E. Ehrenburgovi Galandov príchod do Paríža, píše „... posielam k tebe najtalentovanejšieho slovenského maliara“.

Sám Galanda na svoj parížsky pobyt spomínal s nadšením. Zbožňoval atmosféru, rozmanitosť, slobodu ducha a úžasnú kreativitu umeleckého Paríža, túlal sa galériami, obdivoval a laicky prehodnocoval na vlastné oči to, o čom čítal, z čoho videl torzo v Prahe. „Uzavretý sám v sebe v tom začarovanom kruhu cítil som neskoršie sám, že ďalšia tvorba v tom istom žánri je nemožná! A tak som sa priblížil pomaly k radostnejšej tvorbe Francúzov. Táto citová nádhra, ktorá sa zrkadlí vo francúzskom umení, stávala sa mi tak blízkou.“

Nemal to ľahké. On ani Fulla. Za svoj obdiv k umeniu západnej Európy a vlastné experimentátorské novoty boli často napádaní, alebo prinajmenšom nepochopení najmä konzervatívcami a tzv. „slovenskými zápecníkmi“, t.j. tými, ktorí považovali Galandove a Fullove umelecké aktivity za neumelecké či málo slovenské. Práve preto skoncipovali a vydali v dejinách slovenského výtvarníctva jedinečný manifest, nazvaný „Súkromné listy“, ktoré vychádzali v období od 28. februára 1930 do 15. 2. 1932 (spolu vyšli štyri čísla). Pre nedostatok peňazí však potom zanikli. Súkromné listy napriek stručnosti formulácií treba chápať ako „účinný prejav vzbury proti dobovým výtvarným konvenciám a kostnatému konzervatizmu“ (K. Vaculík). Manifest pojednáva o zákonitostiach nového umenia, interpretácie a percepcie výtvarného artefaktu. A to všetko jasne, zrozumiteľne a naliehavo. Na ilustráciu jedno z prevolaní manifestu: „... neupadnite do ľahostajnosti Vašich otcov, do pohodlia starej konzervatívnej buržoázie, nedajte sa zabiť peniazmi, nehľadajte lacný úspech starej spoločnosti, pracujte, ako káže doba! Hľadajte novú pravdu a krásu, hrajte svoju veľkú hru. Hru mladosti a radosti z tvorby.“ (Súkromné listy...)

R. 1931 dostal Mikuláš Galanda dekrét učiteľa na učňovské školy a vyučoval ako výpomocný učiteľ na popoludňajších a večerných kurzoch Školy umeleckých remesiel

R. 1932 sa oženil s Máriou Boudovou. Našiel v nej oddanú milujúcu spoločničku na ostatné roky svojho života. Našiel v nej reálnu podobu ženy, ktorú tak často zobrazoval. Mária bola i jeho dôverníčkou. Ona vedela, akými útrapami prechádzal Mikuláš v boji o nový výraz či formu. Viac o tom list zo Štubnianskych Teplíc, tri roky pred svadbou. „... Ťažko mi je opísať moju náladu. Som nespokojný so sebou, trápim sa pri práci, hľadám nové formy, žijem v stálom nepokoji“ ... a ďalej ...“ a maľovanie som nechal, nemohol som sa dostať ďalej, vôbec duševne mi bolo trapné bojovať o formu a výraz. Závidím tým, čo ľahko pracujú, mne to nejde. Každý môj obraz predchádza duševný boj. Je to ako na vojne, len to nevidno. Neviditeľná vojna...” (Štubnianske Teplice, 5.8.1929).

Na škole umeleckých remesiel v Bratislave Galanda s Fullom vyučovali a šírili myšlienky svojho manifestu spoločne - a to s porozumením a konkrétnou podporou otca projektu ŠUR a jej riaditeľa Jozefa Vydru. Do služieb ŠUR sa okrem Galandu a Fullu dali takí znamenití umelci a znalci svojich odborov, akými boli architekt Zdeněk Rosmann, scénický výtvarník František Tröstner, maliar František Malý, Ester Šimerová-Fridriková a ďalší, ktorým sa spoločnými silami podarilo vybudovať experimentálne učilište inšpirované Bauhausom, legendárnej školy architektúry a užitočných i voľných umení v Dessau. Od r. 1933 dostal M. Galanda na škole definitívu a vyučoval hneď niekoľko predmetov: dve hodiny týždenne litografiu a grafiku. Vyučoval ju spolu s F. Malým, J. Vydom a L. Fullom. Súčasne vyučovali 2 hodiny týždenne aj všeobecné reklamné a módne kreslenie pre krajčírky - návrhárky s praktickou výučbou znalosti historických kostýmov, viedol napr. umeleckú prípravu kaderníčov so zreteľom na estetiku a históriu účesu, aranžovanie i obchodnú reklamu. Popri týchto povinnostiach nezabúdali ani na dorast. Viedol výtvarné kurzy pre deti od 8 do 14 rokov.

Ludmila Peterajová, jedna z frekventantov detských výtvarných kurzov spomína: „spomínam si len na štíhleho, tmavého pána, čo nás učil kresliť a maľovať ináč, než sme boli zvyknutí. Hovoril niečo o zákonoch farieb, ktoré treba poznať... o tom, že umenie nie je napodobňovanie modelu, ale umenie sa začína vtedy, keď sa naučíme umiestniť bod do plochy.“ (M. Galanda - náš i svetový).

Mikuláša Galandu umelca nemôžeme pochopiť bez zhodnotenia jeho pedagogickej a výchovnej práce. Galandova tvorba nie je výsledkom samoúčelného experimentovania, ale vyrástla ako dielo jeho umu a talentu, ktoré rozdával v každodennej učiteľskej službe.

Profesúra na ŠUR vyniesla M. Galandovi existenčnú istotu a možnosti hľadať kýžený výraz svojich diel. Najmä maliarske pokusy po návrate z Paríža výraznejšie syntetizujú východiská neokubizmu čitateľne približne od druhej polovice 20. rokov. Stále častejšie sú Galandove diela prezentované na výstavách doma i v zahraničí a tešia sa uznaniu verejnosti. Domáceho ocenenia sa dočkal v r. 1933, keď dostal Krajskú literárnu cenu za knižné ilustrácie (neskôr bol i sám členom početných porôt pre udeľovanie krajských cien), o dva roky neskôr sa stal predsedom Umeleckej besedy slovenskej. R. 1934 sa dočkal vlastnej monografie (autormi sú J. Pospíšil a Zapletal). V r. 1935 mal v Prahe prvú samostatnú výstavu, o rok nato sa zúčastnil na svetovej výstave grafických prác v Benátkach a tiež na výstave v Moskve (ktorú podporil M. Gorkij).

Vrcholné obdobie Galandovej tvorby, t.j. 30. roky sú poznamenané hektickým tempom práce, horúčkovitým hľadaním čohosi, čo Galanda definoval ako „vlastný výraz vo mne“. A nielen to, hľadal i svoju národnú identi-

tu, spýtoval sa sám seba, aká maľba je slovenská. Vedel, že fenomén umeleckej tvorby je svojou podstatou i poslaním nadnárodný. Výtvarník cez prizmu svojej osobnej skúsenosti transformoval slovenské prostredie do jemu vlastných, originálnych výtvarných znakov, ktoré sú podľa neho pre Slovensko signifikantné. Slovenské ovzdušie bolo pre Galandu „melancholické, spevné, trochu hranaté“. Alebo inokedy na otázku, ako chápe problematiku slovenskosti výtvarného umenia, odpovedal: „... Nie tak z folkloristického hľadiska ... ako skôr z povahy, z vnútornej stavby slovenského charakteru.“

A tak skúšal hľadať a „nachádzať vôňu Slovenska“. V r. 1936 navštívil Vysoké Tatry. Možno ich majestátnosť a hranatosť prenikla Mikuláša Galandu tak naliehavo, že sa pustil do nového hľadania „slovenskosti svojich obrazov“. Túžil, aby línia jeho obrazov bola „bližšia slovenskému ľudovému ornamentu než línii picassovskej“.

Spolu s gvašmi z rokov 1937-38 vznikol rad olejomalieb, ktoré sa približovali v predstavách tvorcu k onému vyváženému modernému slovenskému výrazu. Maľoval ich širokými, uvoľnenými ťahmi, púšťal sa do smelých farebných kombinácií, mnohé však nestihol dokončiť... Ostali v jeho skicári.

V r. 1937 mu v Prostějove pripravili súbornú výstavu, na ktorej predniesol prejav s vyznaním svojho úsilia o vlastnú výtvarnú realitu. V tom istom roku dostal striebornú medailu za knižnú grafiku na Svetovej výstave v Paríži, prvé významné medzinárodné ocenenie. Spolu s manželkou odišiel do Paríža. Naposledy vystavoval súbor gvašov, kresieb a grafiky v apríli 1938 v Lublane. A ešte jeden pohľad na Mikuláša Galandu ako človeka. V čase, keď maširoval Európou fašizmus v plnej paráde, podpísal M. Galanda spolu s ďalšími predstaviteľmi kultúrnych, umeleckých, vedeckých a náboženských kruhov manifest proti rozbitiu Československa. Vnútorne sa nestotožnil s takými politickými tendenciami v spoločnosti, ktoré sprevádzali úsilie rozbiť republiku. Preto spomínaný manifest (Verní ostaneme) podpísal. Bol to jeho posledný verejný počin.

Ešte 15. apríla 1938 písal svojej sestre Margite do Jászbérény (v Maďarsku) o plánoch usporiadať na jeseň autorskú výstavu v Bratislave a potom v Prahe. Súčasne chcel oboslať svetovú grafickú výstavu v Benátkach, oddýchnuť si v Taliansku, cestovať a spoznať Anglicko, Ameriku. Vraj by mohol pracovať ako profesor kreslenia v Dubline, ale nevie po anglicky. Potom možno... Nič z týchto vysnívaných plánov nestihol zrealizovať. Príveľa pracoval, jeho organizmus bol vyčerpaný. Dňa 5. júna 1938 Mikuláš Galanda zomrel po neúspešnej operácii s diagnózou perforácie čriev.

Mikuláš Galanda - maliar sveta pokorných, brat Františka z Assisi. „Lebo duch je len nad tichými vodami.“ To sú jeho slová. Slová maliara, grafika, teoretika výtvarného umenia a učiteľa. Človeka, ktorý sníval svoj sen

krátko. Hoci odišiel priskoro, nenechal nikoho na pochybách, že jeho dielo bolo a stále je slovenské a európske súčasne, a že jeho „pokojný duch“ na nás prehovára cez madony, harlekýnov, žobrákov a milencov, vydedených, milovaných a vysnívaných.